

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ЯК ВНЕСОК У ВИРОБЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Danylenko A. From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kuliš (1819–97) and the Formation of Literary Ukrainian. – Boston: Academic Studies Press, 2016. – xxiii, 447. – (Ukrainian Studies)

Кулішезнавство збагатилося новою монографією про творчість першорядного українського письменника Пантелеймона Куліша. Бостонське видавництво “Академічні студії” випустило книжку професора Університету ім. братів Пейс Андрія Івановича Даниленка “Від Біблії до В. Шекспіра: Пантелеймон Куліш (1819 – 1897) і творення літературної української мови”.

Автор влучно зазначає, що “всеохопне вивчення і його [Кулішевих] оригінальних творів, і перекладів у контексті формування літературної української мови ХІХ ст.” ще перебуває в зародку (с. xiv), адже вже давно назріла потреба з’ясувати на широкому тлі особливості мовлення Куліша-автора та Куліша-перекладача. Книжка А. Даниленка наближає нас до цієї тематики, розглядаючи саме перекладне мовлення П. Куліша. Воно складне й багатогранне, але його й нині інколи недооцінюють.

Книжку поділено на дві частини, присвячені перекладам Біблії (чотири розділи) та Шекспірових творів (два розділи). У центрі авторського розгляду – мовні особливості, ураховуючи різноманіття діалектних, етимологічних і соціолінгвістичних відмінностей. Фактично читач має справу з історією становлення норм сучасної української літературної мови. Такий підхід є першим етапом у подальшому розгляді перекладних творів того часу, коли в центрі опиняється поступ лінгвопоетики української мови загалом, що охоплюватиме лексичні зміни відповідно до розширення концептосфери та семантичного фонду української мови, просодійні впливи на творення української фонетики, багатомовність для вироблення різножанровості української літератури.

Перший розділ присвячено розгляду українськомовного Псалтиря. Надзвичайно вагомим є те, що автор намагається показати П. Куліша в контексті традиції перекладів псалмів і водночас привертає нашу увагу до перекладацької праці Петра Гулака-Артемовського, Тараса Шевченка, Михайла Максимовича, Олександра Навроцького, Володимира Александрова та Пилипа Морачевського.

У другому розділі окреслено культурні передумови та авторські настанови, які мали вплинути на підготовку фінальної версії повного тексту Біблії. Серед обговорюваних питань – фонетичний правопис, віршовий спосіб перекладу (“Устихотворена Біблія”), діалектний вибір лексики, українськомовний молитовник, який підготував Іван Пулюй, творення нового біблійного стилю, архаїзація та вжиток засобів живого мовлення, суспільні умови для рецепції біблійного перекладу. Кожну словоформу добре задокументовано, а отже, цей розділ набуває ще й джерелознавчого значення.

Третій розділ присвячено галицьким перекладам Біблії, чи точніше – спробам здійснення цього задуму впродовж ХІХ ст. Автор докладно аналізує з мовного погляду тексти збережених перекладів Маркіяна Шашкевича, Андрія Бачинського та Антона Кобилянського. Підрозділ про М. Шашкевича важливий тим, що звертає увагу на таку діяльність нашого Будителя, про яку не знали, не говорили, а потім боялися говорити й уникали. Після зацікавлення творами й перекладами Шашкевича на початку ХХ ст., зокрема завдяки текстологічним дослідженням Михайла Возняка, панівна комуністична ідеологія знову заховала від науковців цей аспект діяльності, а він дуже важливий. По-перше, задум

біблійного перекладу по-новому відкриває постать М. Шашкевича, який намагався розширити духовні межі українства у слов'янському контексті. По-друге, перед нами постає недооцінена грань його творчості, адже не кожен священик і класичний філолог візьметься за переклад такого авторитетного тексту, ще й у таких “культурно депресивних” умовах.

Четвертий розділ – центральний і за вагомістю, і за обсягом. Цей синтетичний розділ перехресно розглядає питання мовної синхронії та діахронії в мовній концепції перекладної Біблії, яку виробляв П. Куліш. Автор заглибився в такі питання, як текстовість на межі прози й поезії, мовні стратегії Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя, лексичний добір і правописне нормування тощо.

Видається, що автор пере- або недооцінив критику Івана Франка щодо Біблії 1903 р., називаючи її “вузькою та провінційною” (с. 195). Тут доцільно пригадати слова Миколи Лукаша про дві літературні традиції української мови: західний варіант української літературної мови відрізнявся від українського стандарту так само, як американський варіант – від англійського стандарту¹. І. Франко жив в іншій мовній ситуації – у тій, де українська мала простір для розвитку, адже була урядовою й судовою мовою (після подій 1848 р. та згідно із Законом 1867 р.), активно кодифікувалася (німецько-український юридично-політичний словник Якова Головацького, Григорія Шашкевича і Юрія Вислобоцького 1851 р., природописний словник Івана Верхратського 1864 – 1872 рр., українсько-німецький словник Євгенія Желехівського і Софрона Недільського 1884 – 1886 рр. тощо), обслуговувала не тільки побут, а й освіту та науку (з 1862 р. на юридичному факультеті Львівського університету функціонували дві кафедри з українською мовою викладання – кафедра цивільного права та кафедра кримінального права; згодом почали виходили наукові журнали “Часопис правника”, “Записки НТШ”). Тому на зорі ХХ ст. І. Франко міг уявляти абсолютно

відмінний шлях поступу літературної української мови, а тому опирався певним Кулішевим стратегіям.

Другу частину присвячено творчості Вільяма Шекспіра в українських перекладах. Методика дослідження аналогічна до першої частини. П'ятий розділ розкриває літературну історію Кулішевого перекладацького доробку – задуми й настанови вченого, хронологію праці, первинну рецепцію, стилістичні засади.

У шостому розділі більше уваги звернено на Шекспірові тексти, особливо на переклад його трагедії “Гамлет”. Дослідник акуратно документує всі мовні шукання П. Куліша. Одне з вагомих питань – це Франкові правки Кулішевого тексту. Дослідник осмислено подав найголовніші зміни, які Франко вніс під час свого редагування Кулішевих перекладів. Як бачимо, велика частина Франкових утрусень стали вже літературною нормою (*дванадцять, тоді, образилось, війни, перед тим* тощо). Гарно доповнюють висвітлення Кулішевої концепції уривки з перекладів інших літераторів – Панаса Мирного та Лесі Українки.

Наголос книжки А. Даниленка – на унормуванні української мови через переклади. У цьому він має беззастережну слухність і ґрунтовно доводить, як це відбувалося у сфері релігійного перекладу. Хоча також бракує звернення до першотворів, щоб упритул наблизитися до лабораторій перекладачів та усвідомити підґрунтя їхнього вибору, їхню мотивацію крізь призму широкої європейської мовної цивілізації.

Ураховуючи вагому роль, що її відіграли в історії української мови Т. Шевченко та П. Куліш, варто вітати книжку А. Даниленка, яка перейняла естафету розвідки М. Мозера “Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки” (німецьке видання: Мюнхен, 2008; українське видання: Львів, 2012). Настав час у такому ж ключі осмислити мовний портрет І. Франка, який так багато зробив, щоб наблизити давню українську літературу сучасному читачеві, щоб розширити межі української лінгвопоетики, щоби присвоїти світові

¹Вопросы языкознания. – 1954. – №6. – С. 125.

шедеври рідному громадянству. Працюючи із розмаїттям різножанрових, різномовних і різночасових текстів, І. Франко всотував усі словесні скарби тогочасної цивілізації, а тому потреба висвітлити його мововжиток і мовотворчість на тлі доби назріла вже давно.

Основа дослідження – його бібліографія. Автор склав її якнай докладніше, використавши малодоступні рукописи та всі найголовніші словники. Критично-теоретична література дуже багата, не має лакун із певних історичних епох. Наявні покажчики – географічних і власних назв, а також понять, назв часописів і творів – допоможуть дослідникам інтенсивніше ввести постать П. Куліша в дослідження загальнокультурного контексту. Джерелознавчу функцію монографії підтримує покажчик цитованих словоформ англійської, церковнослов'янської та української мов (остання має навіть два самостійні покажчики – кирилицею і латинкою).

Читачі обов'язково звернуть увагу на виправдане вживання терміна “Rusian” (на відміну від “Ruthenian”). Утім, ідея розподібнити “Rusians” і “Rusyns” не дуже вдала, бо русини пов'язували себе не з уявною Галицькою чи Червоною Руссю (такої держави не існувало), а зі старокиївською державою – Руссю, тому чернігівці, полтавці, переяславці мають мовне право теж величатися “русинами”. Щодо теперішнього угорсько-словацького політичного “русинства”, то вони можуть шукати свої корені у Великій (Білій) Хорватії, а тому й самоназву для себе – з відмінної терміносистеми.

Натомість гадаю, що доцільно уникати терміна “Little Russian” (“Little Russians (Ukrainians) in the eighteenth century”, с. xvi або с. 4), адже ще в середині XIX ст. сам о. В. Гречулевич опублікував

“Проповѣди на украинском языкѣ” (шість випусків; Петербург, 1860 р.).

Окремо варто зупинитися на транслітерації. Автор використовував принципи, якими послуговується Бібліотека Конгресу США. Утім видається, що варто було звернути увагу на правила транслітерації, які затверджують в Україні, починаючи від 1996 р. Ідеться насамперед про зручність читання, адже написання “Xarkovite” (с. 163, 171) заплутає будь-кого. З одного боку, вже би мало бути “Xarkivite” (харків'янин). Із другого боку, і Вікіпедія, і “Всесвітня книга фактів” ЦРУ подають однакове написання – “Kharkiv”. Ще в часи УНР задумувалися, що при переході на латинку доцільно дотримуватися саме англійського взірця без діакритичних знаків, який удоступнить українському слову всі друкарні світу.

Також хотілось би, щоб автор уживав все-таки українізовані форми топонімікону нашої країни: “Dnipro” (а не “Dnieper”), “Halychyna” (а не “Galicia”). Із формою “Galicia” нам дуже не пощастило: науковці усвідомлюють, що вихідний корінь – “Halych” і що недоречно дві різні території – на Сході Європи (Україна та Польща) і на Заході Європи (Іспанія) – називати одним словом, яке заплутає, але здолати цю практику дотепер видається неможливим. Поміняти “Kiev” на “Kyiv” було легше.

Виклад книжки насичений, усі лексеми паспортизовані, як і належить такого типу виданням. Дуже важливо, що наукова розвідка написана добірною англійською мовою, і вона буде вагомою цеглинкою у світовій славістиці.

Монографія А. Даниленка корисна і для істориків мови, і для діалектологів, і для перекладознавців, і для перекладачів – для всіх, хто працює над Словом.

Тарас Шмігер
м. Львів

Отримано 25 вересня 2017 р.